

УДК: 94(497.5)+327.5

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2021-15-4>

Розумюк В.М.

<https://orcid.org/0000-0001-6745-5358>

КОНТРОВЕРСІЙНІ ПРАКТИКИ В ІСТОРІЇ СЕРБО-ХОРВАТСЬКИХ ВІДНОСИН

Минуле не мертво. Воно навіть не минуло.
В. Фолкнер

У статті досліджується сербо-хорватський конфлікт в ХХ – на початку ХХІ ст. Проаналізовано історію становлення сербської і хорватської державності; визначено причини конфронтації між двома близькими слов'янськими народами та висвітлено еволюцію їх взаємовідносин; з'ясовано детермінанти, які обумовлюють антагоністичний характер і демонстративну жорстокість сербо-хорватського протистояння. Вказано на формування після «Вітчизняної війни» 1991-1995 рр. двох паралельних «світів», внаслідок чого хорватська та сербська общини майже не перетинаються у повсякденному житті. Констатовано, що постійні сварки та бійки на національному ґрунті, спалення прапорів і паплюження державної символіки як були, так і залишаються буденними явищами від самого початку реінтеграції, а засуджені міжнародним трибуналом військові злочинці сприймаються обома громадами як національні герої та захисники Батьківщини. Акцентовано увагу на поступовому загостренні міжнаціонального протистояння в Хорватії та зростанні ксенофобських настроїв, що спостерігається останнім часом.

Обґрунтовано висновок про безуспішність давніх і сучасних спроб налагодити сербсько-хорватське співробітництво у побудові спільного майбутнього. Наголошується, що сербсько-хорватський конфлікт не виглядає вичерпаним не лише через важкий тягар минулого, який зумовлює взаємні звинувачення і застарілу ненависть. Підкреслюється, що в цьому протистоянні нині мова йде, передусім, про майбутнє – про долю різних національних проєктів. Міраж «Великої Сербії» й досі спокушає значну частину сербського суспільства, що плекає реваншистські настрої, тоді як хорвати сповнені рішучості захистити завойовану незалежність. Відповідно, за певних міжнародних умов, протистояння політичних амбіцій на Балканах може легко знову спалахнути з новою силою, в черговий раз підтвердивши реноме цього регіону як «порохової діжки» Європи.

Ключові слова: Хорватія, республіка Сербська Країна, війна, конфлікт, незалежність.

Вивчаючи перебіг сербо-хорватського конфлікту у ХХ ст. будь-який дослідник опиняється перед спокусою відшукати коріння цього кривавого протистояння у прадавньому минулому, переконуючи себе та інших, що не може такий жорстокий антагонізм не мати тривалої і кривавої історії ненависті [1]. Проте пошуки «першопричин» війн новітнього часу у «сивій давнині» – вкрай сумнівна справа.

Сербські і хорватські племена почали заселяти сучасну територію своїх країн в VII ст. н.е., утворивши з часом доволі потужні ранньофеодальні державні об'єднання (князівства), які згодом були об'єднані в королівства. І серби, і хорвати втратили незалежність ще в період середньовіччя і надалі перебували на правах автономії у складі різних політичних об'єднань. Сербські землі були

захоплені Османською імперією, тоді як хорватська корона була об'єднана в результаті династичної унії з угорською, а за кілька століть потрапила до складу Габсбургської монархії.

Слід зазначити, що упродовж XVI-XVIII ст. в результаті тривалих війн між Священною Римською імперією германської нації та Оттоманською Портою на хорватській етнічній території сформувався значний сербський анклав. Задля оборони від турків австрійцями була створена особлива адміністративно-територіальна одиниця – так званий «Військовий кордон» (Војна Крајина), а спустошені війною землі заселені біженцями з окупованих турками територій, головним чином сербами. Мешканці Військового кордону отримали численні права, пільги та привілеї, зокрема і власне самоврядування. Підпорядковуючись напряму Відню, вони не залежали від хорватської адміністрації, проте окрім деякого невдоволення місцевого (хорватського) дворянства, яке вимагало для себе привілеїв та офіцерських посад, буде важко відшукати тут якісь інші ознаки міжнаціонального напруження.

XIX століття стало періодом національного відродження в усій Європі загалом, і на Балканах зокрема. Скориставшись занепадом Османської імперії, серби після кількох повстань в 1815 р. добилися проголошення автономного Князівства Сербія на території колишнього Белградського пашалику, яке, поступово розширюючи свої кордони, в 1878 р. за результатами Берлінського конгресу стало незалежною державою. Натомість хорвати вели нескінченну боротьбу з бюрократією Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії за наповнення реальним політичним змістом формальних прав різних адміністративних одиниць (королівства Іллірії, Далмації, Хорватії, Славонії). В 1868 р. було укладено угорсько-хорватську угоду, за якою хорвати отримали права автономії, а їх парламент (Сабор) – повноваження приймати закони щодо місцевої адміністрації, юстиції, церкви та освіти.

Відсутність власної національної державності серед південних слов'ян сприяла появі в 30-40 рр. XIX ст. та подальшій популяризації в суспільстві ідей «ілліризму» та «югославізму». Прихильники цих доктрин стверджували необхідність створення на Балканах великої південнослов'янської держави, розглядаючи мовну подібність як предтечу політичної єдності та наголошуючи, що всі відмінності і конфесійні суперечності між слов'янами були принесені ззовні в результаті іноземного втручання. Причому якщо в Хорватії доктрина «ілліризму» переважно розвивалась як ідея творення спільної держави усіх південнослов'янських народів, а деякі теоретики навіть пропагували ідею відмови від самоназви «хорвати» на користь загального імені «іллірійців», то в Сербії від самого початку домінувала концепція створення Великої Сербії на звільнених від іноземного панування територіях (наприклад, проект Івана Юговіча або «Начертанія» Ілії Гарашаніна), а інші слов'янські народи розглядалися як силоміць окатоличені чи змусульманені серби, яким треба нагадати про їх «справжню» ідентичність.

Попри той факт, що хорвати і серби розмовляють фактично однією мовою, мають спільне слов'янське коріння і століттями мешкали разом в межах однієї держави, вони все одно зберегли внутрішню автономність і культурно-історичну ізольованість одне від одного, дуже погано асимілюючись. Окрім того, на зламі XIX-XX ст. процеси націєтворення сучасних «уявних спільнот» сербів і хорватів почали викликати серйозні конфлікти через конкуренцію різних національних проєктів. Так, в 1902 р. Загребом прокотилась хвиля сербських погромів після статті «Do istrage Vaše Иле Naše», в якій місцевий депутат єдиним можливим варіантом здійснення величі Сербії назвав винищення всіх хорватів.

Поразка Австро-Угорщини та Туреччини в Першій світовій війні призвела до створення за підтримки Антанти Королівства сербів, хорватів і словенців на чолі із королями сербської династії Карагеоргієвичей (з 1929 р. Королівство Югославія). Хорватія добровільно увійшла до складу цієї держави – частково, через бажання покинути лави переможених і потрапити до табору переможців у Першій світовій війні, частково через популярність у суспільстві ідей «югославізму». Проте дуже швидко виявилось, що преамбула Корфської декларації 1917 р., яка стала ідейно-політичним підґрунтям появи нової країни та стверджувала, що «серби, хорвати і словенці однакові по крові, мові, культурі, відчутті єдності... та спільним життєвим інтересам» [2] – лише порожні слова.

Від самого початку у хорватської політичної еліти були серйозні побоювання щодо можливої національно-релігійної дискримінації хорватів у державі, в якій серби відіграватимуть провідну політичну роль і вони ж становитимуть більшість населення. Так, лідер селянської партії і один з найбільш авторитетних хорватських громадських діячів Степан Радич 24 листопада 1918 р. на зібранні делегатів, які мали вирішити долю Хорватії по завершенню Першої світової війни, виступив проти приєднання до Сербії без гарантій національної автономії, закликаючи своїх колег «не мчати, неначе зграя п'яних гусей в тумані» [3]. Було очевидно, що життя в настільки гетерогенній країні (п'ять великих етносів, три визначальні релігії) простим не буде. Втім, події у подальшому розвивались навіть гірше, ніж могли передбачити найбільш песимістично налаштовані сучасники. Дуже швидко міжетнічні, конфесійні і кланові конфлікти переросли у перманентне політичне протистояння.

Прем'єр-міністр новоствореної країни Нікола Пашич та його Народна радикальна партія прийняли проєкт розбудови Великої Сербії, окреслений в «Начертаннях» Гарашаніна, ледь не в якості офіційної державної ідеології. Насильницьке насадження сербського домінування в усіх сферах суспільного життя, утиски хорватської мови, придушення демократичних свобод і загальне відношення до несербських територій як до «військового трофею» призвели до появи потужного національного хорватського руху з гаслами «реальної автономії» та самоврядування.

У відповідь офіційний Белград відкинув всі політичні вимоги і розпочав репресії. Сербський істеблішмент сподівався за допомогою бруталного насильства перетворити поліетнічну і багатоконфесійну країну в гомогенну Велику Сербію, придушивши національні особливості та знищивши будь-які регіональні відмінності. В 1920 р. вперше за його тисячолітню історію було розпущено хорватський парламент (Сабор), а найбільш радикально налаштованих хорватських громадських діячів кинули за ґрати. Перманентний адміністративний тиск на виборців та несербські етнічні меншини, цензура в ЗМІ і конфіскація накладів опозиційної преси, кримінальне переслідування політичних активістів, ув'язнення партійних лідерів стали буденною практикою суспільного життя країни. Жартома, хорвати розшифровували аббревіатуру новоствореної держави SHS (Королівство сербів, хорватів і словенців) як «Srbe Noše Sve» – серби хочуть усе. Натомість сербська версія стверджувала: «Samo Hrvati Smetaju» – саме хорвати все зіпсують.

Жарти закінчилися 20 червня 1928 р. В цей день безпосередньо в залі засідань югославського парламенту (Народна Скупщина) сербським націоналістом Пунішою Рачичем було вбито лідера Хорватської селянської партії Степана Радича та ще двох хорватських депутатів. На той момент завдяки альянсу з Незалежною демократичною партією С. Радич мав більшість голосів у парламенті, хоча так і не зміг сформувати уряд. Вбивця був «покараний» домашнім арештом на розкішній віллі з численною прислугою, а його спілників взагалі виправдали. Після цього суспільно-політичне життя в Королівстві СХС перетворилось на латентну громадянську війну, а в актах «відплати» загинуло кілька сербів.

Намагаючись подолати гостру політичну кризу, 6 січня 1929 р. король Олександр I Карагеоргієвич скасував конституцію, розпустив парламент, заборонив політичні партії і профспілки, запровадивши королівську диктатуру. Стратегічна мета «режиму 6 січня» полягала у придушенні національних рухів та форсованому творенні югославської ідентичності. На керівні посади в Хорватії та Македонії було призначено військових, сформовано Державний суд захисту держави, а за вимоги федералізації Югославії ув'язнено чимало політичних діячів, зокрема і наступник С. Радича, лідер Хорватської селянської партії В. Мачек.

Спроба королівської диктатури за допомогою репресій і пропаганди вирішити складні проблеми державного ладу і політичного представництва в багатонаціональній і поліконфесійній країні нагадувала тушіння пожежі бензином. Того ж 1929 р. Анте Павеліч, змушений емігрувати до Італії, заснував Хорватський революційний рух, члени якого у подальшому дістали назву усташі (хорв. Ustaše – повстанці). Принципово відкидаючи саму можливість діалогу з Белградом, ця організація намагалася, з одного боку, отримати іноземну підтримку та залучити зацікавлені держави до підтримки ідеї створення незалежної Хорватії, а з іншого – вести терористичну боротьбу

проти Югославії. Закинуті з Угорщини або Італії групи бойовиків влаштували вибухи на залізниці та військових казармах, нападали на поліцейських і державних службовців. Спільно з ВМРО (Внутрішня македонська революційна організація, що об'єднувала македонських націоналістів) та за підтримки німецького абверу 9 жовтня 1934 р. в м. Марсель (Франція) усташі влаштували вбивство короля Олександра I.

Перманентна суспільно-політична криза унітарної Югославії зрештою призвела до усвідомлення сербським істеблішментом необхідності врахування національно-релігійних реалій країни, тож зрештою 26 серпня 1939 р. між прем'єр-міністром Югославії Д. Цветковичем та головою Хорватської селянської партії В. Мачеком була укладена угода (так званий «договір Цветковича-Мачека») про створення автономної Хорватської бановини з широкими правами самоврядування, а сам В. Мачек отримав посаду першого заступника прем'єр-міністра Югославії. На жаль, ця угода стала черговим доказом того прикрого факту, що правильні рішення, ухвалені із запізненням, є помилкою. На момент підписання договору Цветковича-Мачека хорватські націоналісти розглядали його лише як черговий крок до повної незалежності, тоді як більшість сербів (зокрема близько 850 тис. сербських мешканців нової автономії) відверто висловлювали своє обурення і невдоволення.

10 квітня 1941 р. територія Югославії була окупована нацистською Німеччиною, за допомоги якої усташі проголосили створення маріонеткової Незалежної держави Хорватія (Nezavisna Država Hrvatska) на чолі з «поглавником» Анте Павеличем. Його режим відзначився масованою різаниною сербів (за різними оцінками від 200 000 до 800 000 жертв), циган та євреїв. Вбивства цивільного населення, етнічні чистки та страшні тортури вражали навіть німців, які не могли зрозуміти причин такої звірчої люті, а ніж «сербосек» став жахливим символом тих кривавих часів.

Де факто на території Югославії під час нацистської окупації тривала громадянська війна усіх проти усіх, під час якої югославські комуністи (за радянської підтримки) змогли розгромити як сербських монархістів (четників), так і хорватських націоналістів (усташів), створивши Федеративну Народну Республіку Югославія (з 1963 р. Соціалістична Федеративна Республіка Югославія) на чолі з Й. Б. Тіто. Цей комуністичний лідер (і хорват за національністю) впродовж усього свого довготривалого правління (1945-1980 рр.) проводив зважену внутрішню політику державної консолідації під гаслами «братерства і єдності», намагаючись придушувати будь-які прояви націоналізму як смертельної загрози для Югославії.

В перші післявоєнні десятиліття здавалося, що поєднання тоталітаризму, авторитарного режиму, ідей югославізму та комуністичного інтернаціоналізму дозволило створити монолітну країну, в якій усунуті будь-які причини виникнення міжетнічних конфліктів і з'явилась нова «югославська» національна ідентичність. Проте поступово пам'ять про численні жертви

кривавої «м'ясорубки» громадянської війни часів нацистської окупації стала згасати, і вже в останні роки президентства Й. Б. Тіто спостерігалось серйозне напруження у відносинах між сербами, хорватами, словенцями, македонцями, албанцями та боснійцями, а союзна держава поступово почала трансформуватись у союз республік, в яких набирали силу націоналістичні настрої.

В Хорватії боротьба СФРЮ з місцевим націоналізмом вилилась в розгром в 1971 р. так званої «Хорватської весни». Цей громадський рух починався наприкінці 1960-х рр. з теоретичної дискусії про літературні норми хорватської мови, проте дуже швидко обговорення проблем правопису та розвитку національної культури переросло у вимоги лібералізації соціалістичної економіки, демократизації політичної системи та надання Хорватії більшої самостійності у складі федерації. Репресії проти лідерів та активістів «Хорватської весни» (серед арештованих у той час були перший і другий майбутні президенти незалежної Хорватії – Франьо Туджман і Степан Месич) Й. Б. Тіто поєднав з прийняттям в 1974 р. нової югославської конституції, яка надавала більшій автономії республікам.

Смерть незмінного керманіча СФРЮ (який був живим уособленням доктрини югославізму), серйозні економічні проблеми, занепад комуністичної ідеології та колапс радянського блоку в другій половині 80-х рр. XX ст. лише поглибили системну кризу югославської федерації. На цьому похмурому тлі частина сербської партійної еліти задля легітимації своєї влади знову підняла прапор ідей «Великої Сербії», що викликало справжній вибух націоналізму в інших республіках.

З середини 1980-х рр. сербська інтелігенція активно почала пропагувати ідею сербської гегемонії в федерації та необхідності об'єднання усіх сербів в межах однієї країни. В опублікованому в 1986 р. Меморандумі Сербської Академії Наук і Мистецтв розлого обґрунтовувалась несправедливість економічних відносин і політичного устрою Югославії, проголошувалась необхідність масштабної їх ревізії на користь сербів. Знову почали з'являтися матеріали в яких доводилося, що ніяких хорватів та боснійців не існує, оскільки вони – лише силоміць навернені в католицизм та іслам серби. Сербські мас-медіа стали осередком параноїдальної пропаганди про всесвітню змову проти Югославії та сербської нації.

В 1987 р. Соціалістичну Республіку Сербія доволі несподівано очолив Слободан Мілошевич. Вже наступного року він спробував під гаслами боротьби з бюрократією (так звана «антибюрократична революція») замінити лідерів інших республік та автономій своїми маріонетками, проте зміг добитися успіху лише в Чорногорії, Косово та Воєводині. Ну а після того, як 1 лютого 1990 р. в косовській автономії було запроваджено надзвичайний стан, в столицю краю (м. Приштіну) введені війська, парламент краю розпущено, а місцеве (албанське) керівництво заарештоване і замінене призначеними з

Белграда сербами, політичні еліти інших югославських республік взяли курс на повну незалежність.

В 1990 р. на перших вільних виборах до влади в Хорватії прийшла «Хорватська демократична співдружність» на чолі з Франьо Туджманом. Сповідуючи націоналістичні погляди, нові керівники республіки стверджували, що хорвати – давня європейська нація, яка має дуже мало спільного зі своїми балканськими сусідами, а через їх відсталість більш розвинена Хорватія постійно отримує від Югославії значно менше фінансування, ніж сплачує податків, внаслідок чого змушена за свій рахунок утримувати чужі території.

Шлях до незалежності ускладнювався наявністю в Хорватії сербського етнічного анклаву – колишнього «Військового кордону» (Vojna Krajina). Сербська меншина на 1991 рік складала близько 580 тис. осіб або 12% усього населення республіки, причому переважна її більшість компактно проживала на хорватській території біля кордону із Боснією і Герцеговиною та Сербією: в 11 місцевих громадах серби складали етнічну більшість (понад 50%), в 10 громадах їх частка коливалась від 30 до 49%, а ще в 16 громадах – від 10 до 29% населення.

Заохочувані Белградом, сербські громади провінцій Славонія, Ліка, Кордун, Банія, Далмація, Баранья почали вимагати «культурної автономії» та проведення «референдуму». Намагаючись примусити хорватів відмовитися від курсу на незалежність шляхом загрози територіальній цілісності, сербські політики на чолі з С. Мілошевічем безпосередньо заявляли, що будуть використовувати будь-які засоби для реалізації права сербського народу на самовизначення аж до відокремлення, хоча формально поява Сербської Країни (СК) в югославських ЗМІ пояснювалась не відвертим втручанням Белграда у внутрішню політику Хорватії, а недолугістю та печерним націоналізмом загребського керівництва.

Спроби хорватів зірвати організацію «референдуму» за допомогою силових структур виявилися невдалими. Поліція в цих провінціях складалася головним чином із сербів і, відмовившись виконувати накази із центру, перейшла на бік заколотників. Місцева влада роздавала зброю усім бажаючим та будувала блокпости, барикадуючи дороги колодами і великим камінням (так звана «революція колод»). Коли ж офіційний Загреб спробував перекинути поліцейські спецпідрозділи вертольотами, винищувачі югославської армії змусили їх повернутися назад. Таким чином в серпні 1990 р. в 28 громадах східної Хорватії було проведено «референдум», на якому 99,7% учасників проголосували за суверенітет та автономію (хорвати це «волевиявлення» проігнорували), а вже 30 вересня 1990 р. проголошено Сербську Автономну Область Книнська Країна, яка 21 грудня того ж року отримала назву Сербська Автономна Область Країна.

Юридичне оформлення процедури виходу Хорватії зі складу Югославії супроводжувалося організаційною консолідацією республіки Сербської Країни.

20 лютого 1991 р. парламент (Сабор) Хорватії прийняв рішення про вихід («раздруженіє») Республіки Хорватія зі складу СФРЮ, а вже за тиждень різні органи Сербської Країни прийняли кілька рішень про повне відокремлення від Хорватії. 12 травня 1991 р. було проведено референдум, на якому понад 99% проголосували за об'єднання із Сербією, а 16 травня, спираючись на результати референдуму, Скупщина СК проголосила про приєднання до Югославії. За три дні (19 травня) відбувся референдум і в Хорватії, на якому 94% учасників проголосували за незалежність, а 25 червня Хорватія проголосила про свій вихід зі складу Югославії.

Керівництво СФРЮ 27 червня визнало це рішення незаконним та, підбурюване Сербією, спробувало за допомогою армії покарати «бунтівників». Нерішучість уряду Хорватії та його спроби неофіційно порозумітися і дійти згоди з федеральним центром призвели до катастрофи. Республіка запізнилася з формуванням власного силового блоку і виявилася неготовою до військового конфлікту. Якщо словенці змогли приховати зброю власних загонів територіальної оборони, то в Хорватії вона була конфіскована югославською армією (ЮНА) ще в 1990 р. Республіка була фактично беззахисною перед військовою агресією, чим успішно скористались її противники.

Численні загони сербської та чорногорської територіальної оборони, парамілітарних організацій, «добровольців» та найманців за повної підтримки югославської армії розпочали масований наступ на території, контрольовані Загребом. Вже через місяць після проголошення незалежності третина Хорватії була окупована, а сербське керівництво виношувало плани здобути вихід до моря та встановити омріяний кордон за лінією Віровиця-Карловац-Карлобаг.

Ситуація для Загреба стала ще гірше після запровадження ООН ембарго на поставки озброєння, оскільки серби використовували арсенали югославської армії, тоді як хорвати могли щось купити лише дорого і нелегально. Лише наприкінці серпня 1991 р., усвідомивши неможливість компромісу після початку сербами осади міста Вуковар, Ф. Туджман віддав наказ про блокування і штурм казарм ЮНА. Ця «битва за казарми» у вересні принесла хорватам значну кількість різноманітної зброї, а оголошена в жовтні загальна мобілізація дозволила значно збільшити чисельність війська. В результаті югославська армія була змушена залишити республіку, а впродовж листопада-грудня 1991 р. хорватам вдалося зупинити сербський наступ і, навіть, завдати кількох відчутних контрударів. Попри болючі поразки, менш чисельні, значно гірше озброєні збройні сили Хорватії завдяки своїм високим морально-вольовим якостям змогли зірвати реалізацію химерних планів будівництва Великої Сербії та відстояти переважну більшість хорватських провінцій.

Попри масштабні бойові дії, ані Югославія, ані Хорватія офіційно не оголошували війну, хоча від самого початку для всіх було очевидно, що республіка Сербська Країна являє собою лише військово-політичну проекцію Белграду. Її політичні лідери були маріонетками в руках С. Мілошевіча,

державний апарат і військова машина комплектувались «добровольцями» і «відпускниками» із Сербії, а бюджет на 90% складався з югославських дотацій. Проте намагаючись приховати сербську агресію, югославські ЗМІ активно пропагували тезу про «громадянську війну» в Хорватії та непричетність урядових структур Югославії до цього збройного конфлікту.

Під час бойових дій серби застосовували тактику «випаленої землі», використовуючи свою повну перевагу у важкому озброєнні та не зважаючи на втрати цивільного населення. До того ж, ця тактика була обумовлена їх стратегією витіснення хорватів з окупованих територій. Так, якщо в 1991 р. в республіці Сербська Країна серби склали 52% населення (245800 осіб), хорвати 35% (168026 осіб), інші національності 11% (55895 осіб), то вже в 1993 р. сербів було понад 92% (398900 осіб), хорватів лише 7% (30300 осіб), а інших – 1% (4395 осіб). Концентраційні табори, вбивство військовополонених, насильство над жінками, мародерство та інші військові злочини були буденною практикою ведення бойових дій сербами. Після війни лідери Сербської Країни (Мілан Мартіч і Мілан Бабіч) отримали тривалі терміни тюремного ув'язнення за військові злочини проти мирного населення Хорватії, а їх дії були розцінені як злочинна змова з метою насильницького вигнання несербського населення окупованої території Республіки Хорватія [4; 5].

Водночас хорвати відплатили своїм ворогам тією ж монетою – терором, таборами смерті для сербів та етнічними чистками. За військові злочини проти сербського цивільного населення хорватські генерали Готовіна і Маркач були засуджені Міжнародним трибуналом по колишній Югославії на тривалі терміни тюремного ув'язнення (виправдані апеляційним віче Трибуналу в 2012 р. та звільнені безпосередньо в залі суду) і лише смерть врятувала Ф. Туджмана від лави підсудних. Дії хорватського керівництва було охарактеризовано як злочинну змову з метою вигнання сербів з території Сербської Країни і заселення її хорватами [6].

Стабілізація лінії фронту та початок війни в сусідній республіці Боснія і Герцеговина призвели до укладення в січні 1992 р. чергової (15-ї за рахунком) угоди про припинення вогню, умови якої порушувалися впродовж наступних трьох років лише на окремих ділянках На окупованих сербами територіях було розміщено миротворчі сили ООН і становище в цілому стабілізувалося. Відбулися обміни військовополоненими та заручниками. 29 березня 1994 р. в російському посольстві в Загребі було підписано перемир'я між офіційними представниками Сербської Країни та Хорватії. Невдовзі почали працювати спільні комітети з різних питань, було укладено договір про нормалізацію економічних відносин, опрацьовувалися угоди з повернення біженців, виплати пенсій, подачі електроенергії, відкриття залізничного сполучення та розблокування доріг.

Проте головним каменем спотикання був статус Сербської Країни. Уряд Хорватії і напряду, і через посередників неодноразово пропонував надзвичайно

широку автономію для невизнаної республіки, проте кожного разу наражався на категоричну відмову. Зрештою дипломати США, Росії, ЄС та ООН розробили так званий план врегулювання «Загреб – 4», який передбачав автономію на рівні федерації з демілітаризованим статусом території. Під міжнародні гарантії безпеки серби отримували фіксоване представництво в хорватському Саборі, власну політичну систему (президент, уряд, парламент), валюту, податкову систему, поліцію, герб та прапор, право на друге (югославське) громадянство. Окрім того, Загребу заборонялось вводити в автономію війська. Хорватський президент Ф. Туджман розцінив ці умови як політичне самогубство і капітуляцію, проте під тиском США та ЄС був змушений їх прийняти. Його «врятували» лідери країнських сербів, які за наказом президента Югославії С. Мілошевіча відкинули навіть таку щедру пропозицію [7, с. 647].

Для чільних політиків США та країн ЄС стало очевидним, що серби не погодяться на будь-який розумний компроміс доти, аж поки не зазнають нищівної поразки. Негласно узгодивши плани військової кампанії та її дипломатичного супроводу, вони сприяли напрочуд швидкому розгрому армії Сербської Країни хорватськими збройними силами під час операцій «Блискавка» і «Буря» в травні та серпні 1995 р. Територія Східної Славонії була реінтегрована до складу Хорватії мирним шляхом за міжнародного посередництва 15 січня 1998 р. Таким чином Республіка Хорватія змогла відновити свій суверенітет і територіальну цілісність у в межах своїх кордонів.

Хоча від часу тих подій минуло вже чверть століття, проте й нині сербо-хорватський конфлікт не виглядає завершеним. Характер міжетнічних взаємин і ступінь їх напруження дуже сильно відрізняються в залежності від регіону Хорватії. Якщо у віддалених від лінії фронту провінціях просто популярні націоналістичні погляди, то на колишніх окупованих територіях і хорватська більшість, і сербська меншість живуть так, ніби війна все ще триває. Звинувачуючи одне одного в усіх гріхах та не визнаючи власної провини, дві общини плекають обопільну ненависть і де-факто потроху «підкидають хмиз» у вогнище релігійно-етнічного конфлікту. Відповідно, чим більшою є частка сербського населення, тим гостріше стоїть проблема міжнаціонального порозуміння.

Зовні ситуація виглядає цілком благопристойно і абсолютно толерантно. На шляху до ЄС уряд Хорватії імплементував у національне законодавство усі європейські норми із захисту прав національних меншин, провів масштабну амністію «ополченців», дозволив повернутися сербським біженцям та виплатив їм компенсації за втрачене майно. На рівні офіціозу постійно пропагуються ідеї примирення та співробітництва заради майбутнього, представники сербських партій постійно залучаються до уряду і переважна більшість співгромадян нормально спілкується на побутовому рівні. Проте якщо уважно вивчити статистику, то можна побачити, що в результаті війни загинуло від 20 до 30 тис.

осіб, було поранено до 100 тис. мешканців Хорватії, а біженцями стали понад півмільйона. В армії та інших силових структурах служили близько трьохсот тисяч хорватів та тисячі країнських сербів. Взнявши до уваги той факт, що кількість усього населення Хорватії на 1991 рік трохи перевищувала 4 700 тис. осіб, ці жахливі цифри свідчать, що війна безпосередньо зачепила ледь не кожного мешканця Хорватії. Цивільному населенню на територіях Сербської Країни довелося тікати чи то після сербської окупації, чи то після хорватської реконквісти. Їх будинки було зруйновано, поля сплюндровано, майно пограбовано, рідня убита колишніми друзями і сусідами, які продовжують жити з ними поруч.

Видається цілком природним, що після війни хорватська та сербська общини почали формувати два паралельні світи, які майже не перетинаються у повсякденному житті. На територіях зі змішаним населенням починаючи з дитячого садочка діти точно знають свою національність і ознаки, за якими можна виявити чужинця. Навіть якщо сербські та хорватські малюки змушені знаходитися в одній будівлі, вони мають окремі групи, власні ігрові майданчики та вхід у приміщення. Школа продовжує цю тенденцію, адже хорвати віддають дітей в хорватські класи, а серби – в сербські. Сербська община різним чином тисне на своїх членів, щоб вони не віддавали своїх дітей в хорватські класи і тим самим уникали асиміляції. Населені пункти, вулиці, спортивні клуби, магазини та кафе поділені на сербські та хорватські, і хоча сегрегація серед дорослих дещо слабша, це розмежування зберігається навіть через двадцять років після завершення війни.

Патріотична топоніміка та національні свята постійно нагадують хорватам про їх страждання під час війни, а сербам – про їх поразку. Серед молоді стабільною популярністю користується атрибутика четників та усташів, тож запросто можна побачити графіті «Srbe na vrbe», почути скандування «до бою – готові» або й «Ubij, Ubij Srbina». В свою чергу від сербів можна почути «Загреб – це Сербія» та стандартний набір інших образ. Постійні сварки та бійки на національному ґрунті, спалення прапорів і паплюження державної символіки як були, так і залишаються буденними явищами від самого початку реінтеграції, а засуджені міжнародним трибуналом військові злочинці сприймаються обома громадами як національні герої та захисники Батьківщини.

Серед інших проблем міжнаціонального порозуміння, що викликали масові заворушення, можна відзначити дублювання кирилицею назв вулиць та державних установ. За законом серби, як чисельна національна меншина, в місцях компактного проживання мали право вимагати дублювання вивісок своєю мовою, тобто по суті транслітерації латиниці кирилицею. Проте спроба виконати букву закону у вересні 2013 р. викликала справжню бурю невдоволення у місцевого хорватського населення, що призвело до жорстких зіткнень з поліцією і знищення нещасних табличок.

В Хорватії на офіційному рівні «агресорами» у «Вітчизняній війні» 1991-1995 рр. визначено не лише Сербію, Чорногорію та Югославську народну армію, але й «численних представників сербської етнічної меншості в Хорватії». Сербів надзвичайно непокоїть подібне позиціонування сербської громади в Хорватії, тож вони вимагають захисту і звинувачують Загреб в дискримінації та залякуванні національних меншин.

Особливе занепокоєння викликає загострення міжнаціонального протистояння в Хорватії і поширення ксенофобських настроїв, яке спостерігається останнім часом. Своєрідним показником зростання напруження може слугувати статистика: якщо в 2014 р. було зафіксовано 82 напади на сербів, то в 2015 р. – вже 189, а в 2016 р. – 331 випадок. Широкий резонанс в сербських мас-медіа отримало побиття Йована Матєвича в містечку Панкрац лише за те, що він ризикнув поставити в місцевому барі цілком нейтральну пісню побутового змісту відомого сербського дуету, коли його тілом місцеві хулігани розбили вітрину [8].

Підсумовуючи, слід особливо наголосити, що сербсько-хорватський конфлікт не виглядає вичерпаним не лише через важкий тягар минулого. Так, С. Месич абсолютно правий, коли говорить: «Будь-яка війна завжди закінчується миром, але те, що залишається – це ненависть, і вона отрує життя. Досі є взаємні звинувачення – серби звинувачують хорватів, хорвати звинувачують сербів...» [9], проте у сербо-хорватському протистоянні нині мова йде, передусім, про майбутнє – про долю різних національних проєктів. Міраж «Великої Сербії» й досі спокушає значну частину сербів, які плекають реваншистські настрої, тоді як хорвати сповнені рішучості захистити завойовану незалежність [10]. Відповідно, за певних міжнародних умов, протистояння політичних амбіцій на Балканах може легко знову спалахнути з новою силою, в черговий раз підтвердивши реноме цього регіону як «порохової діжки» Європи.

Список використаних джерел та літератури

1. Корни сербо-хорватского конфликта. URL: <https://ruserbia.com/culture/history/korni-serbsko-horvatskogo-konflikta/>
2. Задохин А. Г., Низовский А. Ю. Пороховой погреб Европы. М.: «Вече», 2000. 416 с.
3. Степан Радич. URL: https://www.peoples.ru/state/politics/stjepan_radic/
4. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: <http://www.icty.org/x/cases/martic/ind/en/mar-2ai030909e.pdf>
5. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: <http://www.icty.org/x/cases/babic/ind/en/bab-ii031117e.pdf>
6. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. URL: http://www.icty.org/x/cases/gotovina/tjug/en/110415_judgement_vol2.pdf
7. Млечин, Л. М. МИД. Министры иностранных дел: романтики и циники. М.: Центрполиграф, 2001. 669 с.

8. Хорватия учит Украину «прощать». URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2017/10/03/horvatiya-uchit-ukrainu-proshchat>
9. Останній керівник Югославії Стіпе Месич про війну на Балканах і в Україні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stipe-mesic-pro-pokarannia-za-vojenni-zlochiny/30332071.html>
10. Месич С. Как разваливалась Югославия. М.: «Альпина Паблишер», 2013. 394 с.

References

1. Kornj serbo-horvatskogo konflikta [Roots of the Serbo-Croatian conflict]. [Online]. Available from: <https://ruserbia.com/culture/history/korni-serbsko-horvatskogo-konflikta/> [In Russian].
2. Zadohin, A., Nizovsky, F. (2000). *Porohovoj pogreb Evropy* [Powder Magazine of Europe]. Moskva: “Veche”. [In Russian].
3. Stepan Radich. [Online]. Available from: https://www.peoples.ru/state/politics/stjepan_radic/ [In Russian].
4. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. [Online]. Available from: <http://www.icty.org/x/cases/martic/ind/en/mar-2ai030909e.pdf> [In English].
5. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. [Online]. Available from: <http://www.icty.org/x/cases/babic/ind/en/bab-ii031117e.pdf> [In English].
6. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. [Online]. Available from: http://www.icty.org/x/cases/gotovina/tjug/en/110415_judgement_vol2.pdf [In English].
7. Mlechin, L. (2001). *MID. Ministru inostrannuh del: romantiki i ciniki* [Ministry of Foreign Affairs. Foreign ministers: romantics and cynics]. Moskva: Centropoligraf. [In Russian].
8. Horvatia učit Ukrainu “proshchat” [Croatia teaches Ukraine to “forgive”]. [Online]. Available from: <https://eadaaily.com/ru/news/2017/10/03/horvatiya-uchit-ukrainu-proshchat> [In Russian].
9. Ostannij kerivnik Jugoslavii Stipe Mesich pro vijnu na Balkanah i v Ukraini [The last leader of Yugoslavia, Stipe Mesic, spoke about the war in the Balkans and in Ukraine]. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/stipe-mesic-pro-pokarannia-za-vojenni-zlochiny/30332071.html> [In Ukrainian].
10. Mesich, S. (2013). *Kak razvalivalas' Jugoslavia* [How Yugoslavia fell apart]. Moskva: “Alpina Pablisher”. [In Russian].

Розумюк В.М. Контрверсионные практики в истории сербо-хорватских отношений.

В статье исследуется сербо-хорватский конфликт в XX – начале XXI веков. Проанализирована история становления сербской и хорватской государственности; определены причины конфронтации между двумя близкими славянскими народами; изложена эволюция их взаимоотношений; выяснены детерминанты, которые обуславливают антагонистический характер и демонстративную жестокость сербо-хорватского противостояния. Указывается на формирование после «Отечественной войны» 1991-1995 гг. двух параллельных «миров», вследствие чего хорватская и сербская общины почти не пересекаются в повседневной жизни. Констатируется, что постоянные ссоры и драки на национальной почве, сожжение флагов и осквернение государственной символики как были, так и остаются повседневными явлениями от самого начала реинтеграции, а осужденные международным трибуналом военные преступники воспринимаются двумя общинами как национальные герои и защитники Родины. Акцентируется внимание на постепенном обострении межнационального противостояния в Хорватии и росте ксенофобских настроений, которое наблюдается в последнее время.

Сделаны выводы про безуспешность прошлых и современных попыток наладить сербо-хорватское сотрудничество в построении общего будущего. Подчеркивается, что сербо-хорватский конфликт не является исчерпанным не только из-за тяжёлого бремени прошлого, которое обуславливает взаимные обвинения и застарелую ненависть. Прежде всего, в этом

противостоянии речь идёт о будущем – о судьбе различных национальных проектов. Мираж «Великой Сербии» до сих пор искушает значительную часть сербов, которые вынашивают реваншистские намерения, в то время как хорваты полны решимости защитить завоеванную независимость. Соответственно, при определенных международных условиях, противостояние политических амбиций на Балканах может легко вспыхнуть с новой силой, в очередной раз подтвердив репутацию этого региона как «пороховой бочки» Европы.

Ключевые слова: Хорватия, республика Сербская Страна, война, конфликт, независимость.

Rozumyuk V. Contractive Practices in History of Serbo-Croatian Relations.

The article examines Serbo-Croatian conflict in the XX - early XXI centuries. The history of the formation of the Serbian and Croatian statehood is analyzed; the reasons for the confrontation between two close Slavic peoples are determined and the evolution of their relationship is highlighted; clarified the determinants that determine the antagonistic nature and demonstrative cruelty of the Serbo-Croatian confrontation. The formation after the “Patriotic War” of 1991-1995 of two parallel “worlds” was stated, as a result of which the Croatian and Serbian communities hardly intersect in everyday life. Constant quarrels and fights on ethnic grounds, burning of flags and desecration of state symbols have been and remain daily occurrences from the very beginning of reintegration, and war criminals convicted by an international tribunal are perceived by the two communities as national heroes and defenders of the Motherland. It points to the gradual aggravation of interethnic confrontation in Croatia and the growth of xenophobic sentiments, which has been observed recently.

The conclusion about the failure of past and modern attempts to establish Serbo-Croatian cooperation in building a common future has been substantiated. It is emphasized that the Serbo-Croatian conflict does not look exhausted, not only because of the heavy burden of the past, which causes mutual accusations and long-standing hatred. Attention is drawn to the fact that this confrontation is primarily about the future - about the fate of various national projects. The mirage of “Greater Serbia” still tempts a significant part of the Serbs, who are hatching revanchist intentions, while the Croats are determined to defend their won independence. Accordingly, under certain international conditions, the confrontation of political ambitions in the Balkans can easily flare up with renewed vigor, once again confirming the reputation of this region as a “powder keg” of Europe.

Keywords: Croatia, Republic of Serbian Krajina, war, conflict, independence.